

Helligkilder

Der var mange grunde til, at kilder blev opfattet som hellige. Frem for alt har frisk vand selvfølgelig altid været livsnødvendigt og livgivende. Derudover har kildernes friske og rene vand kunnet lindre forskellige sygdomme, f.eks. sår og bylder i en tid, hvor hygiejnen ellers ikke var i højsædet. Derved kunne den syge få vakt håbet og viljen til sundhed til live. Så vejen var ikke lang til, at man har tilskrevet nogle kilder magiske og guddommelige kræfter. Til det hellige er der næsten altid knyttet ritualer. På den måde bliver besøg ved helligsteder også en social begivenhed – der udvikler sig markeder og forlystelser omkring den hellige kilde. Vi kender det fra Kirsten Piils Kilde ved Dyrehavsbakken og Helene Kilde ved Tisvildeleje.

Vi har kendskab til ca. 800 helligkilder i Danmark, hvoraf mange var viede til en eller flere helgener. Og en del med navne fra helgener eller andre religiøse termer. Fra Roskilde kender vi tre sådanne kilder: Sankt Hans Kilde, Hellig Kors Kilde og Sankt Ibs Kilde. De tre navne er typiske for den katolske tid og signalerer nærhed til en kirke.

Traditionelt har de været knyttet til middelalderen og den katolske tro og ofte med ubrudt funktion tilbage til den ikke-kristne oldtid. Der er intet som godtgør, at byens kilder fungerede som helligsteder før kristendommen, men det virker sandsynligt. Helligkilder er oldgamle alment menneskelige fænomener.

Alle hidtidige behandlinger af Roskildes kilder har stærkt fremhævet netop funktionen som helligkilde i forbindelse med de tre kilder Sankt Hans, Sankt Ibs og Helligkors Kilde. Men i nyeste tid har historikere og arkæologer diskuteret, om helligkilder i virkeligheden var så betydningsfulde i middelalderen, om der var en kontinuitet fra hedenskab til kristendom i brugen af helligkilder, og om ikke brugen af helligkilder først for alvor er begyndt efter reformationen. Det viser sig nemlig, at der er et uhyre spinkelt grundlag for denne traditionelle opfattelse. Således er der arkæologisk fundet meget lidt, som peger på helligkilder, ligesom de skriftlige kilder på det nærmeste også tier om hellige kilder fra middelalderen. Helligkilder var ikke selvstændige valfartsmål, det var derimod kirken eller den til stedet knyttede helgen.¹⁰

Med reformationen forsvandt helgen- og relikviedyrkelsen helt sammen med adskillige folkelige og farvestrålende

Sankt Hans Kilde.

Foto: Henrik Denman 2022.

ritualer og forestillinger, som den nye lutherske kirke bekæmpede og sågar forbød. Dette fjernede selvfølgelig ikke behovet for sygdomshelbredelser, "undere" og i det hele taget muligheden for at påvirke sit eget liv. I stedet blev troen på vandets livgivende og helbredende kraft så meget desto stærkere, heraf den stærke helligkildesøgning. Som det er blevet formuleret: helligkilderne var et kompensationsfænomen. De blev så ofte koblet til specielle kildedage, kildemarkeder eller underholdning, således som det er kendt helt op i moderne tid.¹¹ Overskriften "Helligsteder" er derfor nok først relevant for tiden efter reformationen!

Sankt Hans Kilde

Et af de ritualer, der ifølge den traditionelle historie blev praktiseret i forbindelse med besøg ved helligkilderne, var omgangen med drikkeskålene. Således skulle de syge altid drikke vandet af nye lerskåle, som derefter blev knust og kastet i kilden eller ved siden af, da ingen andre måtte benytte en skål, som en syg havde drukket af.

Sankt Hans Kilde. Sådan så kilden sandsynligvis ud efter 1834. Foto: Kristian Hude ca. 1900.

Arkæologiske fund i Sankt Hans Kilde lige nord for domkirken på hjørnet af Skolegade og Provstestræde har underbygget denne opfattelse. I 1834 blev kilden rensket. Det viste sig, at der var tale om en stensat eller tømret konstruktion med en ganske stor indre diameter – ofte brugtes ordene kilde og brønd lidt i flæng. I affaldet skjulte sig en hel del keramik hovedsageligt fra 1300-tallet med skår, kar og hele kander – tilsyneladende et bevis på denne udbredte brug af en helligkilde.

Men for nylig har en forsker videnskabeligt undersøgt netop dette fund fra Sankt Hans Kilde, og han konkluderer, at disse keramikdele ikke er vidnesbyrd om kildedyrkelse. Der er derimod tale om en dyb kildebrønd fyldt med senmiddelalderligt affald bl.a. potteskår fra en eller flere af områdets velstående husholdninger, sandsynligvis Provstemarken Sankt Hans sogn, som var et velhaverkvarter for især gejstlige med tilknytning til domkirken.¹²

Denne kilde kaldes i nogle ældre beretninger og bykort for Provstekilden, men det almindelige navn er Sankt Hans

Receptkuvert med Sankt Hans Kilde. Tegningen er sikkert en henvisning til kilden som helbredende. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Kande fra omkring 1300 fundet i bunden af Sankt Hans Kilde i 1834.

Foto: Nationalmuseet.

Potteskår fra tiden omkring 1300 fundet i bunden af Sankt Hans Kilde 1834. Foto: Nationalmuseet.

Kilde med navn efter den nærliggende Sankt Hans Kirke, som var centrum i den bydel, som lå nord for domkirken. Bydelen ligger nu som ruiner under Provstevænget, hvor kirkens fundament er blevet frilagt.

Kilden var stort set forsvundet på lokalhistorikeren Hans Heinrich Behrmanns tid i 1832. Den lokale maler Hedde Ehlers (1784-1859) fik sat skik på kildeudløbet med en sten-sat væg, en niche, en lille tud samt et bassin nedenunder. Det var i den forbindelse, at man i 1834 stødte på potteskårene, som man har ment peger tilbage på ritualerne ved besøg ved helligkilder. Kildens opbygning og udsmykning forvitrede igen langsomt, og i 1969 sørgede Roskilde Kommune for, at kildeudspringet fik sit nuværende udseende inspireret af 1834-udformningen. Kildevandet drillede dog fortsat, da det løb ud til siderne og næsten underminerede området. De tekniske vanskeligheder blev overvundet, en dyb brønd forseglet, og nu løber rigtigt kildevand ud af kildehovedet.

Meget illustrativt og charmerende – men kun i meget lille målestok – løber kildens vand så i en rende nedad langs Skolegade og Tuttesti mod Byparken. Her bliver vandet forenet med den kraftigere, rørførte strøm fra Maglekilde og ender i byens nyeste "kilde" nede i Byparken.

Sankt Ibs Kilde

Også denne kilde har været igennem faser med ødelæggelse og renovering, med udtørring og fornyet vandføring. Ifølge Behrmann stod der et skur over kilden i 1832. Det var væk, da man i år 1900 restaurerede kilden og dens nærmeste område, bl.a. med en halvbueformet grotte af frådsten og med et smukt lille anlæg omkring.

Sankt Ibs Kilde med mos og okkerødt vand. I baggrunden Sankt Ibs Kirke bygget af kildekalk. Foto: Henrik Denman 2022.

Sankt Ibs Kilde, som den så ud efter nyordningen år 1900. Gustav Wiedes to børn og en veninde leger ved kilden. Postkort fra 1908. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Sankt Jørgensbjerg menighedsråd fjernede i 1963 delvist dette anlæg og erstattede det med en plade, fordi kilden udtørrede. Vandet kom dog – næsten mirakuløst – igen i 1974, hvilket fik menighedsrådet til at istandsatte kilden og det lille anlæg. Dette giver derved en virkelig god mulighed for at få et indtryk af frådstens udseende og natur. Sammen med kirkeruinen og kirkegården danner det nu et romantisk hele. Det meget karakteristiske rød-brune og ”fedtede” vand skylles, at kilden ligger lavt på gammel mosejord med okkermalm i vandet.

Hellig Kors Kilde på Helligkorsvej. Foto: Henrik Denman 2023.

*Kildehuset over for
Hellig Kors Kilde.*

*Foto: Kristian Hude
1899. Roskilde Lokal-
historiske Arkiv.*

Hellig Kors Kilde

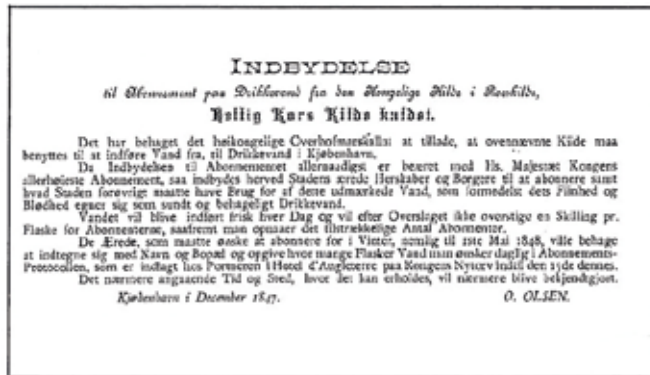
På Helligkorsvej overfor Kildegården rejste byrådet i 1906 til erstatning for og minde om en af byens kendteste og vigtigste kilder et kildemonument tegnet af byens kendte kunstner og historiker Jacob Kornerup. Monumentet bærer kildens navn og en "vandhane", hvorfra der løb vandværksvand i modsætning til alle andre kilder i Roskilde, som stadig løber med naturligt kildevand. Monumentet er efterhånden blevet lukket inde og skjult af vejforløb, benzintank, huse og buskads.

Pumpeværket og rørføringen blev renoveret i 2021. Det er karakteristisk, at en større og større andel af det vand, som løber ud, nu er naturligt kildevand og ikke vandværksvand, ligesom der gradvist kommer mere og mere vand.

Formodentlig fungerede denne kilde også som helligkilde langt tidligere, men vi har ingen tegn eller skriftlige kilder hertil før i det 17. århundrede.

Hellig Kors Kilde kom aldrig til at spille nogen væsentlig rolle for byens vandmøller eller erhverv, da den kun gav vand til en enkelt vandmølle med tilhørende mølledam, der lå ved den nuværende vej Mølledammen, en sidevej til By-

Announce for vand fra Hellig
Kors Kilde, december 1847.
Berlingske Tidende.

volden. På Resens kort fra 1680'erne er den angivet som Vandhulsmøllen. Denne blev senere nedlagt.

I stedet fik kilden en anden funktion, nemlig som leverandør af kongeligt kildevand.

Siden midten af 1600-tallet har kildens vand været beskrevet som helbredende, hvilket tiltrak besøgende langvejsfra. Også Kong Frederik den 4. fik efter længere tids sygdom glæde af vandet i 1729. Kongens læger anede ikke, hvordan de kunne få bugt med hans sygdom, så de valgte at gå nye veje. De fik leveret kildevand fra Hellig Kors Kilde til hoffet – og det gjorde kongen rask. Kongen døde dog året efter i 1730. Provst Meyer skriver i 1755, at hoffet ugentligt hentede vand fra kilden. Hellig Kors Kilde blev derefter fast leverandør til hoffet helt frem til Christian den 8. i 1840'erne, men også senere blev vandet solgt kommercielt i København, bl.a. ved Rundetårn.¹³

Label til flaske ved vand fra
Hellig Kors Kilde 1894/95.
Roskilde Lokalhitoriske
Arkiv.

Salgsboden for vand fra Hellig Kors Kilde ved Rundetårn i København ca. 1850. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Den kendte spanske rejsende Francisco de Miranda skulle i 1788 selvfølgelig også bese den kilde, som kongen drak vand af, og han sammenlignede den med den tilsvarende kilde, som den spanske konge drak af!¹⁴

På den sydlige side af Helligkorsvej overfor kilden blev der i 1740 opført et kildehus ejet af kongen til opsynsmanden ved Hellig Kors Kilde. Dette hus blev nedrevet i 1920.

H. H. Behrmann fortæller, at i hans levetid i 1830'erne "hersker der lutter Lystighed og Glæde" på Sankthansaften, ligesom der "vist drikkes mere Øl og Brændevin end Kildevand".¹⁵ Sådan er det nok foregået ved mange andre kilder rundt om i Danmark!

I 1876 etablerede en driftig konditor Pozzi en mineralvandsfabrik ved siden af kilden. Fra starten kunne fabrikken hente vandet direkte fra kilden, men i 1880 stoppede vandtilførslen, da byen anlagde vandværket længere henne ad gaden, og mineralvandsfabrikken fik derefter sit vand fra vandværket.

Den sidste ejer var grosserer Poul Becken, der også ejede en konkurrerende virksomhed, Maglekilde og Frederiksberg Brøndanstalt. Han overtog fabrikken ved Hellig Kors Kilde i 1917, og han gik langt for at reklamere for sin sodavand fra Roskilde, bl.a. ved i en periode at markedsføre det som "Radioaktivt Taffelvand".

Produktionen fortsatte frem til 1920, hvor ejendommene ved kilden og dermed sodavandsfabrikken blev nedrevet, da den nuværende Helligkorsvej blev anlagt.¹⁶

Hellig Kors kildemonument tegnet af Jakob Kornerup 1906. Jakob Kornerup sidder selv ved siden af monumentet, fotograferet i 1906. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.